

Н. І. Сторчака

Путивльський державний історико-культурний заповідник

ПУТИВЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

Заснований 1986 на базі комплексу пам'яток історії та культури м. Путивль (нині Конотопського р-ну Сумської обл.), фактично розпочав діяльність 1987. Офіційна назва — Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі (комунальний заклад Сумської облради). До його складу увійшли: [Молченський печерський Різдва Пресвятої Богородиці жіночий монастир](#) (1991 переданий УПЦ МП), Путивльський краєзнавчий музей, Музей партизанської слави та меморіальний комплекс у Спадщанському лісі поблизу Путивля. Згодом до них додалися Музей горюньської культури, Музей зброї та військової техніки, Музей «Парк тоталітарного періоду». Також діють сектор фондів; відділи пам'яткоохоронної роботи та археології і науково-освітньої роботи; наукова бібліотека. 1991—99 перебував у районному підпорядкуванні. Територія заповідника — 225 га (72 га у Путивлі, 153 га у Спадщанському лісі). Під охороною держави — 35 об'єктів культурної спадщини, зокрема 18 пам'яток архітектури, 10 пам'яток історії, 3 пам'ятки археології, 4 пам'ятки монументального мистецтва. Статус національного значення мають 15 пам'яток архітектури, 1 пам'ятка історії і 1 — археології.

Путивльський краєзнавчий музей заснований 1919. Ініціатор і перший директор — живописець [П. Коренів](#) (учень *І. Рєпіна*). Розташований у колишній садибі поміщика А. Черепова (збудована 1914) — пам'ятці архітектури неокласицизму початку 20 ст. Експозицію музею, створену 1989 до 1000-ліття Путивля, у наступний період неодноразово змінювали і доповнювали, вона висвітлювала історію краю від неоліту до 2-ї світової війни (2022 у зв'язку з повномасштабним вторгненням військ РФ в Україну її демонтовано). Серед експонатів — щелепа бика з малюнками, її вважають кістяним жезлом шамана (артефакт бронзової доби), Євангеліє 17 ст., тронне крісло самозванця Лжедмитрія I та скульптура «Христос у темниці» (привезені з Польщі), церковний дзвін 17 ст. і богослужбова література 18—19 ст., вироби фарфорового заводу с. Волокитине (нині Конотопського р-ну), зокрема фрагменти оздоблення та ікона «Введення у храм Пресвятої Богородиці» (2-а пол. 19 ст.) із фарфорового іконостасу зруйнованої у 1950-х рр. Покровської церкви с. Волокитине.

Меморіальний комплекс «Спадщанський ліс» знаходиться за 10 км від Путивля. 1941 тут розпочав бойову діяльність Путивльський партизанський загін, що увійшов до складу Сумського партизанського з'єднання [С. Ковпака](#). На його території облаштовано Алею Героїв, Монумент партизанської слави, партизанські землянки; серед пам'ятників і пам'ятних знаків — корпус німецького танка PzKpfw III. У 2009 пам'яткам історії та культури Спадщанського лісу, пов'язаним із партизанським рухом, надано національний статус. Музей партизанської слави відкрито 1956, нині діючу експозицію створено 2011—12. У 3-х експозиційних залах висвітлено шлях з'єднання партизанських загонів Сумської обл. під командуванням С. Ковпака і *С. Руднева* від Спадщанського лісу до Карпатських гір, на річки Сан і Віслу. Експонати: особисті речі партизанів, різноманітна зброя, документи, фотоматеріали тощо. Раритетом музейної експозиції є тачанка С. Ковпака. Музей зброї та військової техніки засновано 2008. Його експозиція складається з 4-х розділів: артилерія, бронетехніка, авіація, засоби протиповітряної оборони. У них представлено військову техніку та зброю, виготовлену в 1930—80-х рр.: реактивну систему залпового вогню БМ-13 «Катюша», 76-міліметрову дивізійну гармату ЗІС-3 (1945), автомобіль ГАЗ-67 Б (1943), паровоз Ер-799-02, на базі якого реконструйовано бронепοїзд часів 2-ї світової війни та ін. Музей «Парк тоталітарного періоду» створено 2019 на основі пам'ятників радянської доби, демонтованих відповідно до декомунізаційного законодавства (станом на 2023 — 91 пам'ятник) і привезених із Сумської, Полтавської, Дніпропетровської, Чернігівської, Івано-Франківської областей, Києва, Житомира та ін. міст. Його експозиція сприяє переосмисленню спадщини комуністичного режиму.

Музей горюньської культури засновано 2017 у с. Нова Слобода Конотопського р-ну. Він присвячений мікрорегіону Путивльщини — горюнам. На думку більшості дослідників, це автохтонне давньослов'янське населення, яке зберегло унікальну самобутню культуру, мову та архаїчні риси у побуті. Експозиція відтворює садибу горюнів кінця 19 — початку 20 ст. У інтер'єрі хати представлено меблі, різноманітні предмети побуту, одяг тощо; на підвір'ї можна оглянути господарські споруди: сарай, клуню («пуню»), колодязь-журавель, рідкісний різновид погребя — шийну яму. Доповнює музейну експозицію вітряк. Один із головних об'єктів заповідника — Городок, дитинець давньоруського Путивля, пам'ятка археології національного значення. На городищі збереглися залишки давньоруського валу та храму 12 ст. — унікальної пам'ятки домонгольської архітектури. Плінфа церкви містить клейма князівських майстерень — тризуби та двозуби — родові знаки династії Рюриковичів. Також на Городку встановлено пам'ятник княгині Ярославні (1982), є братська могила путивлян, які загинули під час монголо-татарської навали. До об'єктів екскурсійного показу також належать пам'ятки архітектури національного значення, що розташовані на заповідній території, але юридично не належать заповіднику. Окрім Молченського печерського Різдва Пресвятої Богородиці жіночого монастиря, це Спасо-Преображенський собор (1617—97), зведений на території колишнього Свято-Духівського

жіночого монастиря. Інтер'єр храму прикрашає рідкісний, за висновками фахівців — єдиний на Лівобережжі України іконостас 16—19 ст. і посріблене панікадило 17 ст. роботи майстрів із м. Нюрнберг (Німеччина). Поруч — Хрестовоздвиженська церква-дзвіниця, споруджена 1697—1707. Мурована двоярусна церква Миколи Великоріцького зведена 1735—37 (деякий час її помилково називали церквою Миколи Козацького) з дзвіницею, прибудованою 1770. Архітектура храму поєднує кращі традиції українського бароко з раннім класицизмом. За переказами, церкву споруджено на кошти українських козаків, які мешкали у Путивлі. Одним із важливих екскурсійних об'єктів є також Софроніївський монастир, заснований в 11 ст. Він розташований за 25 км від Путивля, поблизу с. Нова Слобода. Архітектурний ансамбль монастиря складався протягом 17 — поч. 20 ст. До наших днів збереглися Покровська надбрамна церква, трапезна, лікарняний корпус із церквою пророка Іллі, частина цегляної огорожі з воротами, печерний комплекс. Монумент «Дзвін скорботи» (с. Нова Слобода) перебуває у складі заповідника від 2005. Він увічнює пам'ять 586-ти новослобідців, які загинули 7 липня 1942 від рук нацистів. Збудований 2004 як каплиця у вигляді дзвону (архітектор [А. Дейнека](#)). Зовні, по колу споруди, на меморіальних плитах викарбувано імена жертв нацистів. У каплиці розгорнуто постійно діючу фотовиставку «Це потрібно живим». Співробітники заповідника ведуть науково-дослідницьку роботу за різними тематичними напрямками: археологія, давньоруський Путивль та «Слово о полку Ігоревім», історія краю (14—20 ст.), обряди, звичаї та традиції населення Сіверщини, горюньська культура, церковна старовина, історія міст і сіл, голодомор 1932—33, політичні репресії, 2-а світова війна тощо. Заповідник здійснює моніторинг стану пам'яток історії та культури, що знаходяться на його території, контроль за дотриманням режимів використання зон охорони пам'яток, нагляд за земляними роботами у межах Путивля. З метою збереження від руйнації пам'яток археології спільно з науковцями Інституту археології НАНУ створено Путивльську археологічну експедицію (2016). Щорічно проводять археологічні дослідження поселень і городищ Путивльського Посейм'я, зокрема городища раннього залізного віку поблизу с. Ширяєве Конотопського району — пам'ятки археології національного значення, однієї з найвизначніших пам'яток скіфської доби на Лівобережжі України. У фондовій колекції заповідника — бл. 29 тис. музейних предметів. Найбільш значними є збірки: археологічна, нумізматична, декоративно-ужиткового мистецтва, етнографічна, стародруків, церковно-археологічна, документів та фотоматеріалів, холодної та вогнепальної зброї з найдавніших часів до сьогодення. Серед раритетних експонатів — Лухтівський скарб арабських дирхемів, Євангеліє 17 ст., волокитинська, західно-європейська та східна порцеляна, шафи гетьмана І. Мазепи (17 ст.). Від 2004 друкують «Путивльський краєзнавчий збірник», в якому публікують наукові матеріали, присвячені актуальним питанням історії краю та суміжних територій; від 2010 — г. «Місто Ярославни», яку розповсюджують безкоштовно (станом на 2023 — 62 номери). Також видано праці: «Глухівський Петропавлівський монастир та навколишні села» С. Тупика (С., 2014), «Давній Путивль» О. Сухобокова, С. Юренко (К.; С., 2019),

«Городища роменсько-давньоруського часу Сумської області» Ю. Моргунова, В. Приймака, Є. Осадчого, О. Короті (Х., 2022; спільно з Центром пам'яткознавства НАНУ та Історико-культурним заповідником «Більськ»), «Городища скіфського часу Путивльського Посейм'я» Д. Каравайка (К., 2023; спільно з Інститутом археології НАНУ); фотоальбом «Петро Левченко і Путивль» С. Побожія (С., 2018) та ін. Щорічно у заповіднику проводять близько 40-а різноманітних заходів: презентації, «круглі столи», тематичні вечори, цикли занять «Недільна школа у музеї» та «Музей-дітям» тощо. 2021 у Новій Слободі відбувся Всеукраїнський етнофестиваль «На гостини до горюнів», присвячений 30-річчю Незалежності України. Нематеріальну спадщину горюнів внесено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. У заповіднику проведено науково-практичні конференції: «Давньоруське місто Путивль» (1988), «850-річчя першої літописної згадки про місто Путивль» (1996), «Слово о полку Ігоревім» та його епоха» (2000, 2003, 2005, 2007), «Рябінінські читання» (2004, 2009), «М. Ф. Берлінський — український історик, педагог, релігійний діяч» (до 245-річчя від дня народження, 2009), «Воєнні злочини та злочини геноциду в локальному вимірі» (2020), «Іллінська Варвара Андріївна — видатна дослідниця Скіфії» (до 100-річчя від дня народження, 2020), «Лабіринти скіфської археології» (до 70-річчя від дня народження археолога В. Білозора, 2022). Перший директор заповідника — Г. Біданець (1987—93), від 1993 — С. Тупик.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Вечерський В. В. Сіверщина // Архітектура України. 1993. № 2;
2. Тупик С. Путивльський державний історико-культурний заповідник: проблеми і перспективи // Сіверянський літопис. 1998. № 3;
3. Путивль. Державний історико-культурний заповідник: Путівник. С., 2005;
4. Спадщанський ліс — партизанський заповідник: Путівник. С., 2006;
5. Путивль туристичний: Путівник. С., 2008;
6. Нова Слобода: понад роками дзвони лунають: Буклет. С., 2012;

7. Музей зброї та військової техніки: Буклет. С., 2014;
8. Тупик С. В., Малик Є. І., Сторчака Н. І. Пам'яткоохоронна діяльність Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі // Охорона культурної спадщини історико-культурними заповідниками Чернігово-Сіверщини. К., 2017;
9. Подшивайлова В. Г. Музей горюньської культури в с. Нова Слобода: історія створення та діяльність // Путивльський краєзнавчий збірник. 2020. Вип. 9.

Бібліографічний опис:

Путивльський державний історико-культурний заповідник / Н. І. Сторчака//
Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І.
Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних
досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-882594>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України
([докладніше](#)).